

11. KRUEGER F., Über psychische Ganzheit, 1925.
12. » » Das Problem der Ganzheit, 1932.
13. MARR, H., Phantasievorgänge beim Deuten sinnarmer Farbenkomplexe, 1932.
14. MÜLLER-FREIENFELS, R., Das Denken und die Phantasie, 2me éd., 1925.
15. NIKOLAI-SCHWINGER, Innere Form und dichterische Phantasie, 1935.
16. NOLTE, R., Analyse der freien Märchenproduktion, *Mann's Magazin*, 1931.
17. PAULSEN, LOTTE, Phantasievorgänge bei der Deutung sinnarmer Farbenkomplexe, *Archev. f. d. ges. Psych.*, **99**, 1937.
18. PLAUT, P., Die Psychologie der produktiven Persönlichkeit, 1929.
19. RIBOT, TH., Essai sur l'imagination créatrice, 6me éd., 1912.
20. RORSCHACH, H., Psychodiagnostik, 2me éd., 1932.
21. SCHILLER, FRIEDRICH, Über naive und sentimentale Dichtung.
22. SPRANGER, ED., Lebensformen, 7me éd., 1930.
23. VOLKELT, J. System d. Aesthetik, 2me éd., 1925.
24. WHIPPLE, G. M., Manual of mental and physical tests, **2**, 2me éd., 1915.
25. WINCH, W. H., Some relations between substance memory and productive imagination, *Brit. Journ. of Psych.*, **4**, 1911.
26. WUNDT, W., Völkerpsychologie, **4**, 1, Mythos und Religion, 4me éd., 1926.
27. WYATT, S., The quantitative investigation of higher mental processes, *Brit. Journ. of Psych.*, **6**, 1913.

ΙΣΤΟΡΙΑ.—Ἐκκλησία καὶ Ἔθνος*, ὑπὸ Δ. Σ. Μπαλάνου.

Ἐχω ὑπ' ὄψει τὴν ἀπὸ Ἰουλίου παρελθόντος ἔτους ἐγκύκλιον τοῦ προεδρείου τῆς Ἀκαδημίας, δι' ἧς συνιστᾶται εἰς τὰ μέλη αὐτῆς ὅπως, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς συνήθεις ἀνακοινώσεις τὰς ἀναφερομένας εἰς εἰδικὰς μελέτας, ὧν οὐδεὶς παραγνωρίζει τὴν σπουδαιότητα, «δοθῆ γενναιοτέρα ὤθησις εἰς τὰς ἐπὶ γενικωτέρων θεμάτων ἀνακοινώσεις καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν συζητήσεις, ἵνα κινήθῃ καὶ τοῦ ὅλου ἐπιστημονικοῦ κόσμου τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς ἐρεύνας, καὶ τῆς κοινωνίας πρὸς τὰ ἔργα τῆς Ἀκαδημίας εὐρυτέρα καὶ ζωηροτέρα ἢ προσοχή». Συμμεριζόμενος πλήρως τὴν ὡς ἄνω ἀντίληψιν, καὶ κατ' ἐξοχὴν διὰ τὴν τάξιν τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ὁποίας πληροῦται εἰς τῶν κυριωτέρων σκοπῶν τῆς Ἀκαδημίας, προβαίνω σήμερον εἰς ἀνακοίνωσιν περὶ σχέσεως ἐκκλησίας καὶ ἔθνους, λόγῳ τῆς ἐπικαιρότητος τοῦ θέματος, ἧτις καταφαίνεται οὐ μόνον ἐκ τῆς πλουσιωτάτης περὶ αὐτὸ φιλολογίας καὶ τῶν ζωηρῶν σχετικῶν συζητήσεων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἀλλαχοῦ καὶ παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν Ὁξφόρδῃ, κατὰ τὸν παρελθόντα Ἰούλιον, συνεκλήθη παγκόσμιον ἐκκλησιαστικὸν συνέδριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀντεπροσωπεύθησαν τὰ πατριαρχεῖα καὶ αἱ αὐτοκέφαλοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι, ἐν αἷς καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ βασιλείου τῆς

* D. S. BALANOS.—«Kirche und Nation».

Ἑλλάδος¹, οὗτινος κύριον θέμα ἦτο ἡ ἐξέτασις τῶν σχέσεων τῆς ἐκκλησίας πρὸς ἔθνος καὶ κράτος².

Ἐπιφυλασσόμενος εἰς ἄλλην συνεδρίαν νὰ πραγματευθῶ περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸ κράτος, περιορίζομαι σήμερον νὰ ἐξετάσω τὴν σχέσιν ἐκκλησίας καὶ ἔθνους ἀπὸ ἀπόψεως ὀρθοδόξου, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ διαμορφωθείσης παραδόσεως, ἐν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει, μὴ παραβλέπων ἅμα καὶ τὴν ζῶσαν παράδοσιν τοῦ χριστιανικοῦ ἔθνους, ἣτις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀδιάφορος δι' ἐκκλησίαν ἐπιθυμοῦσαν νὰ εἶναι ζῶσα εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν της. Ἐν τῇ ἐξετάσει τοιούτων ζητημάτων ἄλλως δὲν πρέπει νὰ ἐπηρεαζώμεθα ἐκ κρίσεων ξένων, οἵτινες μὴ ἐμβαθύνοντες εἰς τὰς ἰδιαζούσας συνθήκας ὑφ' ἃς ἔζησεν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν καὶ διατελοῦντες ὑπὸ τὸ πρῶσμα θεωριῶν, διαμορφωθείσῶν ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτῶν προκυψασῶν συνθηκῶν, κατακρίνουσι τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα, ὅστις διέπει τὴν ἐκκλησίαν μας, χαρακτηρίζοντες αὐτὸν ὡς ἀπόκλισιν ἀπὸ τοῦ κηρύγματος τοῦ Σωτῆρος καὶ τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, παραβλάπτουσαν τὸν ὑπερκόσμιον αὐτοῦ χαρακτήρα. Τὸ περίεργον δ' εἶναι ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀντιλήψεων τούτων καὶ τινες τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων χαρακτηρίζουσι τὸν στενὸν δεσμὸν τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸ ἔθνος ὡς αὐτόχρομα ἀντιχριστιανικὸν καὶ κατώτερον τῆς ὑψηλῆς πνευματικῆς ἀποστολῆς αὐτῆς· ἄλλοι δὲ τούτων παριστώσι τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα τῆς ἐκκλησίας μας ὡς μοιραῖόν τι, παρεισδύσαν κυρίως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας καὶ οὗτινος δέον αὐτῇ νὰ ἀπαλλαγῇ, διότι οὗτος δῆθεν ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν αἰτίαν τῆς καταπτώσεως αὐτῆς. Ἄλλοι δὲ πάλιν, ἐν τέλει, θεωροῦντες ὡς «ὄλως ἄλυτον πρόβλημα» τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως ἐκκλησίας καὶ ἔθνους, ἀποπειρῶνται ἐπὶ ὑποκειμενικῶν καὶ ὀθνεῖων, ὡς τὸ πολὺ, ἀντιλήψεων στηριζόμενοι, νὰ ἐξεύρωσι μέσσην τινὰ λύσιν, περιέχουσαν σειρὰν κενῶν φράσεων, στερουμένων οἰασδῆποτε πραγματικότητος, ἣτις μόνον ἐκ τῶν πηγῶν τῆς θρησκείας μας καὶ τῆς ζώσης ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ἐθνικῆς ἅμα συνειδήσεως δύναται νὰ ἐξευρεθῇ.

¹ Ἡ ἐκκλησία τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἀντεπροσωπεύθη ὑπὸ τῶν ἀξιολύμων συναδέλφων καθηγητῶν κ. κ. Ἄμ. Ἀλιβιζάτου καὶ Παν. Μπρατσάωτου.

² Τὰς ἀπόψεις μου ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐξέθεσα καὶ ἐν ἄρθροις μου ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἐκκλησία» (7 καὶ 21 Μαρτίου καὶ 9 Ἀπριλίου 1936). Ὁ καθηγητῆς κ. Π. Μπρατσάωτης ἐξέθεσε τὰς ἀντιθέτους πρὸς τὰς ἐμὰς ἀπόψεις του ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἀνάπλασις» (20. 3. 36) καὶ «Ἐκκλησία» (14 καὶ 28 Μαρτίου καὶ 23 Ἀπριλίου 1936), ὁ δὲ καθηγητῆς κ. Ἄμ. Ἀλιβιζάτος, σύμφωνα μᾶλλον πρὸς τὰς ἀντιλήψεις μου, ἐν «Ἐκκλησία» τῆς 9 Ἀπριλίου 1936. Πρβλ. καὶ ἄρθρον μου «Τὸ συνέδριον τῆς Ὁξφόρδης» ἐν Ἐλευθέρω Βῆματι 6. 7. 37. — Ὁ ἐν Σόφια καθηγητῆς κ. Stefan Zankow ἐξέδωκεν ἐσχάτως μελέτην «Nation, Staat, Welt und Kirche im orthodoxen Osten als theologisches Problem», Sofia 1937, ἐνθα, παραθέτω καὶ τὴν σχετικὴν φιλολογίαν ἐν ταῖς ὁμοδόξοις ἐκκλησίαις (σ. 8 καὶ 31-32), θεωρεῖ τὴν ἐκκλησίαν στερουμένην ἐθνικοῦ χαρακτήρος («anational»).

Ἐν πρώτοις δέον νὰ ἐξετασθῆ ἂν εἶναι ἀληθὲς τὸ κατὰ κόρον ἐπαναλαμβανόμενον ὅτι ἡ ἀγία Γραφή ἀγνοεῖ ἢ καὶ ἀποκρούει τὸ συναίσθημα τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα καὶ ὅτι θεωρεῖ τὸ συναίσθημα τοῦ ἐθνισμοῦ ξένον ἢ καὶ ἀντιστρατευόμενον πρὸς τὴν γνησίαν θρησκευτικότητα.

Ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ οὐδεμία, ὡς εὐνόητον, ὑπάρχει συστηματικὴ διδασκαλία περὶ σχέσεως ἐκκλησίας καὶ ἔθνους· ἐκ διαφόρων ὅμως χωρίων αὐτῆς δύναται νὰ ἐξαχθῆ τὸ πνεῦμα αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ὅτι ἐν τῇ παλαιᾷ Διαθήκῃ σαφῶς καταφαίνεται τὸ ἐθνικιστικὸν πνεῦμα εἶναι περιττὸν καὶ νὰ λεχθῆ. Ἐν τῇ καινῇ Διαθήκῃ ὁ Ἰησοῦς νὰ μὲν δὲν διδάσκει ρητῶς περὶ τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα, ὅτι ὅμως δὲν θεωρεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐθνότητος ὡς ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν θρησκευτικότητα εἶναι φανερόν, ἐφόσον αὐτὸς οὗτος, ὅστις παρίσταται ὡς τέκνον τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἀπόγονος τοῦ Δαυὶδ κατὰ σάρκα¹, φροντίζει, κατὰ τὴν ἑναρξίν τοῦ ἐπιγείου κηρύγματός του, μόνον διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἰσραὴλ· κηρύττει ὅτι ἦλθε νὰ σώσῃ «τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ»², ἅτινα εἶναι «τὰ τέκνα», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ κυνάρια, ὡς ἀποκαλοῦνται οἱ μὴ Ἰσραηλίται³. συνιστᾷ εἰς τοὺς μαθητάς του νὰ μὴ ἀπευθύνωνται πρὸς ἐθνικούς ἢ Σαμαρείτας, ἀλλὰ μόνον πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας⁴. Ὡστε καὶ ὁ Σωτὴρ ἔχει, ὡς ἄνθρωπος, τὴν προτίμησίν του καὶ μείζον ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς ὁμοεθνεῖς του καὶ μόνον ὅταν πασιφανῶς κατεδείχθη ἡ σκληροκαρδία αὐτῶν, τότε μόνον στρέφεται πρὸς τὰ ἔθνη. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, δὲν ἀποβάλλει τὴν ἰδιαιτέραν του ἀγάπην διὰ τὸν Ἰσραὴλ, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι, μικρὸν πρὸ τοῦ τέλους του, ἐπὶ τῇ θείᾳ τῆς Ἱερουσαλήμ, «ἐκλαυσεν ἐπ' αὐτῆς»⁵, καὶ ἀνεφώνησεν «Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφῆτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθέλησατε;»⁶.

Καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος τονίζει τὴν ἰουδαϊκὴν του ἐθνικότητα⁷, ἡ δὲ περίφημος ρῆσις του, καθ' ἣν πρὸ τοῦ Θεοῦ «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἑλλήν»⁸, δὲν δηλοῖ ἄρσιν τῶν ἐθνικῶν διακρίσεων ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως τὸ «οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ»⁹ δὲν αἶρει τὴν μεταξὺ τῶν φύλων ἐπίγειον διαφορὰν· ἀλλ' ἀμφοτέραι αἱ ρῆσεις ἀναφέρονται εἰς τὴν πρὸ τοῦ Θεοῦ σχέσιν.

Ἀληθῶς ὑπὲρ τὰς ἐπιγείους πατρίδας τονίζεται ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ «ἡ ἄνω Ἱερου-

¹ Ματθ. 1, 1. Ρωμ. 9, 5 κ. ἀ.

² Ματθ. 15, 24.

³ Ματθ. 15, 26.

⁴ Ματθ. 10, 5.

⁵ Λουκ. 19, 41.

⁶ Ματθ. 23, 37.

⁷ Πράξεις 22, 3: «ἐγὼ μὲν εἰμι ἀνὴρ Ἰουδαῖος». Ρωμ. 9, 3-5: «ἠυχόμεν αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα, οἵτινες εἰσιν Ἰσραηλίται... καὶ ἐξ ὧν Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα».

⁸ Γαλ. 3, 28.—Πρβλ. Κολοσ. 3, 11.

⁹ Γαλ. 3, 28.

σαλήμ, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν»¹. ἡ ἄνω ὁμῶς ἢ ἐπουράνιος Ἰερουσαλήμ αὕτη τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, πρὸς ἣν δεόν νὰ εἶναι ἐστραμμένα τὰ βλέμματα, οὐδὲν ὅμως συνεπάγεται τὴν ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ κατάργησιν τῆς ἐννοίας τῆς ἐπιγείου πατρίδος, ὡς ἢ ἐν μιᾷ πνευματικῇ οἰκογενεῖα ζωῇ κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα δὲν συνεπάγεται τὴν κατάργησιν τῆς ἐννοίας τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν συγγενικῶν δεσμῶν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι.

Κατὰ ταῦτα, χωρὶς νὰ εὐρίσκηται ἐν τῇ καινῇ Διαθήκῃ συστηματικὴ διδασκαλία περὶ τῆς σχέσεως ἐκκλησίας καὶ ἔθνους, οὐδαμοῦ καταδικάζεται ἐν αὐτῇ ὡς τι κακὸν τὸ ἐθνικὸν συναίσθημα καὶ οὐδαμοῦ παρίσταται τοῦτο ὡς ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, οὐδ' ἡ ἐννοια τοῦ πόθου πρὸς τὴν ἄνω Ἰερουσαλήμ ἀποκλείει τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐπίγειον πατρίδα. Γούναρτιον ἐκ διαφορῶν χωρίων προκύπτει ὅτι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἴδιον ἔθνος θεωρεῖται ὡς προϋποτιθέμενον φυσικὸν καὶ ἀδιάβλητον ἀνθρώπινον συναίσθημα.

Κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ ἐθνουσιαστικὸς φανατισμὸς, ὅστις, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἐγεννήθη εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὀπαδῶν τῆς νέας θρησκείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ ἀπηνεῖς διώξεις, ἃς οὗτοι ὑφίσταντο παρά τε τοῦ κράτους καὶ τῶν ὁμοεθνῶν των, ἐδημιούργησαν ἀδιαφορίαν ἢ καὶ ἀντιπάθειαν αὐτῶν πρὸς πᾶν ἐπίγειον, καὶ δὴ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν ἐννοίαν τοῦ κράτους καὶ τῆς πατρίδος, ἥς τὴν θέσιν κατέλαβεν ἀποκλειστικῶς ἡ οὐρανία πατρίς, ἡ ἄνω Ἰερουσαλήμ.

Χαρακτηριστικὴ διατύπωσις τῶν συναισθημάτων τούτων εὐρίσκεται ἐν τῇ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν γραφεῖσῃ ἐπιστολῇ πρὸς Διόγνητον, καθ' ἣν οἱ Χριστιανοὶ «πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίαις, ἀλλ' ὡς πάροικοι... πᾶσα ξένη πατρίς ἐστὶν αὐτῶν καὶ πᾶσα πατρίς ξένη»². Ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀντιλήψεων τούτων οἱ Χριστιανοὶ ἀπέφευγον τὴν στρατιωτικὴν ὑποχρέωσιν καὶ τὴν συμμετοχὴν εἰς πολέμους. Οὕτως ὁ μέγας ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ γ' αἰῶνος Ὠριγένης³, ἀπαντῶν εἰς τὸν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν Χριστιανῶν γράψαντα ἐθνικὸν φιλόσοφον Κέλσον, ὅστις, οἰονεὶ ἐλέγχων τοὺς Χριστιανούς διὰ τὴν πρὸς τὴν ἐπίγειον πατρίδα ἀδιαφορίαν των, συνίστα αὐτοῖς «ἀρήγειν τῷ βασιλεῖ παντὶ σθένει καὶ συμπονεῖν αὐτῷ τὰ δίκαια καὶ ὑπερμαχεῖν αὐτοῦ καὶ συστρατεύειν αὐτῷ, ἢν ἐπέιγῃ, καὶ στρατηγεῖν», ἀπαντᾷ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ βοηθοῦσι καὶ αὐτοὶ τοὺς βασιλεῖς «θεῖαν ἀρηξίν», μείζονα ἐκείνης, τὴν ὁποῖαν προσφέρουσι οἱ πολεμοῦντες καὶ φονεύοντες στρατιώτας, ὅχι στρατευόμενοι ἀλλὰ προσευχόμενοι ὑπὲρ τῆς νίκης καὶ διδάσκοντες τὴν ἀρετὴν: «καὶ οὐ συστρατευόμεθα μὲν τῷ βασιλεῖ, κἂν ἐπέιγῃ· στρατευόμεθα δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ,

¹ Γαλ. 4, 26. Πρβλ. Φιλιπ. 3, 20 καὶ Ἑβρ. 12, 22 καὶ 13, 14.

² Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον 5, 5 (Migne Ἑ. II, 2, 1173).

³ Κατὰ Κέλσου 8, 73 (Migne Ἑ. II, 11, 1625 κ. ε.).

ἴδιον στρατόπεδον εὐσεβείας συγκροτοῦντες διὰ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν ἐντεύξεων», ἀποτελοῦντες δηλαδὴ, διὰ τὴν μεταχειρισθῶμεν ἔκφρασιν ἀνάλογον πρὸς σύγχρονον ὀρολογίαν, τὰ θρησκευτικὰ μετόπισθεν. Ὁ Λατῖνος μάλιστα ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Τερτυλλιανὸς χαρακτηρίζει ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας¹. Ἐννοεῖται ὅτι τοιαῦται ἀντιλήψεις, εὐεξήγητοι εἰς ἐποχὴν ἀπηνοῦς διώξεως, ἥτις ἐγένετο τὴν ἀντίδρασιν καὶ τὸν θρησκευτικὸν φανατισμὸν, ἔδιδον τροφήν εἰς τοὺς διώκτας, οἵτινες παρίσταν τὸν Χριστιανισμὸν ὡς ἐχθρὸν πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ τὸ ἔθνος.

Ἀπὸ τοῦ τετάρτου ὅμως αἰῶνος, ἀφ' ἧς δηλ. ὁ μέγας Κωνσταντῖνος διὰ τοῦ διατάγματος τῶν Μεδιολάνων ἔθεσε τέρμα εἰς τοὺς διωγμούς, ἤρχισε βαθμηδὸν νὰ ἐκλείπη ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἐκκλησίας καὶ κράτους καὶ μεταξὺ χριστιανικοῦ καὶ ἐθνικοῦ συναισθήματος καὶ οὕτω συνεβιβάζετο πλέον ἄριστα ἡ ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ συνύπαρξις ἀμφοτέρων.

Τὴν τοιαύτην συνδιαλλαγὴν βλέπομεν σαφῶς ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν μετὰ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον ἀκμασάντων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καὶ συγγραφέων, εἰς τὰ ὅποια ἐξαίρεται ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος, ἀδιάφορον ἂν αὕτη λαμβάνεται ἐν εὐρυτέρῃ ἢ στενωτέρῃ ἐννοίᾳ.

Τοιουτοτρόπως, ἵνα ὀλίγα ἐκ τῶν πολλῶν φέρωμεν παραδείγματα, ὁ μέγας Βασίλειος, γράφων Σωφρονίῳ μαγίστρῳ², ἐπαινεῖ αὐτὸν ὅτι εἶναι τόσο φιλόπατρις, ὥστε «τὴν ἐνεγκοῦσαν καὶ θρέψασαν πατρίδα ἴσα γονεῦσι τιμᾶν», καὶ χαίρει ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἄρχοντος «ὄναρ ἐπλούτησεν ἡ πατρίς ἡμῶν, ἄνδρα ἔχουσα τὸν τὴν ἐπιμέλειαν αὐτῆς ἐπιτραπέντα». Καὶ εἰς ἄλλην ἐπιστολὴν τοῦ ἀνεπίγραφον ὁ μέγας Βασίλειος λέγει³: «τοὺς ἐκ τῆς πατρίδος ἡμῶν ἀφικομένους συνίστησί σοι αὐτὸ τὸ τῆς πατρίδος δίκαιον... καὶ τὸν ἐγχειρίζοντα τοίνυν τὴν ἐπιστολὴν τῇ κοσμιότητί σου δέξαι καὶ ὡς πατριώτην καὶ ὡς δεόμενον ἀντιλήψεως». Καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, γράφων τῷ αὐτῷ Σωφρονίῳ, λέγει⁴: «Μητέρα τιμᾶν τῶν ὁσίων· μήτηρ δὲ ἄλλη μὲν ἄλλου, κοινὴ δὲ πάντων πατρίς», καὶ ἐπαινεῖ αὐτὸν «κοινὸν ὄντα τῆς πατρίδος προστάτην». Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀνακράζει ὅτι «οὐδὲν πατρίδος γλυκύτερον»⁵. Ὁ δὲ μέγας Ἀθανάσιος, τὴν ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνάκλησιν τοῦ ὁποίου ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος χαρακτηρίζει ὡς εὐτυχίαν του, διότι τοιουτοτρόπως ἀνέκτησε «τὴν πατρίδα ὁμοῦ καὶ τὴν

¹ De corona κεφ. 11 (Migne P. L. 2, 111 κ. ε.). Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ de idololatria (Αὐτ. 1, 737 κ. ε.).

² Μ. Βασιλείου, ἐπιστολὴ 96 (Migne 'E. II. 32, 492).

³ Τοῦ αὐτοῦ, ἐπιστολὴ 318 (Migne 'E. II. 32, 1065).

⁴ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, ἐπιστολὴ 37 (Migne 'E. II. 37, 77).

⁵ Χρυσοστόμου εἰς ἀνδριάντας 2, β' (Migne 'E. II. 49, 35).

ἐκκλησίαν»¹, προχωρεῖ τόσον ὥστε νὰ θεωρῇ τὸ «ἐν πολέμοις ἀναίρειν τοὺς ἀντιπάλους καὶ ἔννομον καὶ ἐπαίνου ἄξιον»². Θεοδώρητος ὁ Κύρου, γράφων Ζήνωνι στρατηγῷ καὶ ὑπάτῳ, θαυμάζει τὴν ἀνδρείαν του, «τοῖς οἰκείοις ἠπίως, τοῖς δὲ πολεμίοις ἀνδρείως προσφερομένην», ἥτις «δείκνυσι τὸν ἀξιεπαῖνον στρατηγόν»³. Συνέσιος, ὁ Πτολεμαῖδος ἐπίσκοπος, ὅστις προΐσταται τῆς ἀμύνης τῆς πόλεως κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων βαρβάρων, ὑπόσχεται ὅτι θὰ πολεμήσῃ ὡς Λάκων· «μαχήσομαι ὡς ἀποθανούμενος καὶ εὖ οἶδα ὅτι περιέσομαι· Λάκων γὰρ ἄνωθέν εἰμι καὶ οἶδα τὴν πρὸς Λεωνίδα ἐπιστολὴν τῶν τελῶν· μαχέσθων ὡς τεθναζόμενοι καὶ οὐ τεθνάξονται»⁴. εὐχεται δὲ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐπιδρομέων· «κακοὺς κακῶς ἀπολωλεκένοι τοὺς καταράτους βαρβάρους ἐγὼ μὲν ἤτησα Θεόν»⁵.

Ἄλλ' ἡ θεία λειτουργία, ἡ σημαντικωτάτη αὐτῆ ἔκφανσις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθημάτος, δὲν εἶναι ἀψευδὲς μαρτύριον τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς, ἣν ἔλαβεν ἡ ἐκκλησία διὰ τοὺς ἐθνικοὺς πόθους καὶ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα; Αἱ εὐχαὶ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ στρατοῦ, ὑπὲρ τοῦ ὑποταγῆναι ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν βασιλέων πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, δὲν δεικνύουσι πασιφανῶς τὴν ζωηρὰν συμμετοχὴν τῆς ἐκκλησίας εἰς τὰς τύχας τοῦ ἔθνους; Καὶ εἰς τὴν Θεοτόκον, «τὴν ὑπέρμαχον στρατηγόν», δὲν ἀναπέμπονται «εὐχαριστήρια», καθόσον εἰς τὴν ἄμαχον αὐτῆς προστασίαν ἀποδίδονται τὰ «νικητήρια»; Ὁ περίφημος Εὐστάθιος, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα, ἀναπέμπει εὐχὴν πρὸς τὴν παρθένον Μαρίαν, εὐχόμενος ὅπως αὕτη βραβεύῃ «τῷ αὐτοκράτορι ἀριστεύματα πάντοτε, βαρβαρικὰς ἐκτρέπουσα φάλαγγας»⁶. Καὶ ἀλλαχοῦ εὐχεται πρὸς τὸν Θεόν: «τὰς λόγγας, ἅς (οἱ ἐχθροὶ) ἀπευθύνουσι κατὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ λάχους, ἀντιστρέψας, ταῖς καρδίαις τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως ἔμπηξον»⁷. Ὁ Εὐθύμιος Μαλάκης, μητροπολίτης Νέων Πατρῶν, ἐκφωνεῖ πανηγυρικὸν λόγον, ὑποδεχόμενος τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Κομνηνὸν (1143-1180), «μετὰ νικηφόρον στρατεῖαν ἐκ τῆς Περσίδος ἐπανακάμψαντα»⁸.

Θὰ ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὰ ὄρια τῆς προκειμένης ἀνακοινώσεως ἐὰν ἀνέφερα πάντα τὰ ἀποδεικνύοντα τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡμῶν ἀρμονικὴν συνύπαρξιν θρησκευτικῶν καὶ ἐθνικῶν ἰδεωδῶν, ἥτις λαμπρότατα καταφαίνεται εἰς τὰς ὑπερλάμπρους θυσίας, τὰς ὁποίας ὁ ἑλληνικὸς κληρὸς, συναγωνιζόμενος μετὰ τοῦ λαοῦ «γιὰ τοῦ

¹ Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογία πρὸς Κωνσταντῖον (Migne 'E. II. 25, 348).

² Τοῦ αὐτοῦ, ἐπιστολὴ πρὸς Ἀμὸν (Migne 'E. II. 26, 1175).

³ Θεοδώρητος Κύρου, ἐπιστολὴ 71 (Migne 'E. II. 83, 1240).

⁴ Συνεσίου ἐπιστολὴ 113 (Migne 'E. II. 66, 1496).

⁵ Τοῦ αὐτοῦ, Κατάστασις β' (Migne 'E. II. 66, 1576).

⁶ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, κανὼν εἰς ἅγιον Δημήτριον κεφ. λβ' (Migne 'E. II. 136, 168).

⁷ Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς ἅγιον Δημήτριον κεφ. νδ' (Migne 'E. II. 136, 216).

⁸ Κωνστ. Μπόνη, Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη τὰ συζόμενα, Ἀθῆναι 1937 σ. 30-31.

Χριστοῦ τὴν πίστι τὴν ἀγία καὶ τῆς πατρίδος τὴν ἐλευθερία», προσέφερον εἰς τὸν βωμὸν τοῦ ἔθνους, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας καὶ κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τῆς ἐθνεγερείας. Ἄξιον δ' ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως εἶναι ὅτι τόσον βαθέως εἶχε διεισδύσει εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν συνείδησιν ἢ πεποίθησις ὅτι ὁ ἀγὼν ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν εἶναι ἀλληλέγγυος πρὸς τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν χριστιανικῶν ἰδεωδῶν, ὥστε αὐτὸς ὁ μοναχικὸς καὶ ἀσκητικὸς κόσμος, ὁ ἀποταχθεὶς τοῦ κόσμου, ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα¹.

Ἡ μακραίων αὕτη παράδοσις, τὸ τίμιον αἶμα ὅπερ ἐχύθη, ἐσφυρηλάτησε τόσον στενοὺς καὶ ἀδιαρρήκτους δεσμοὺς μεταξὺ ἐκκλησίας καὶ ἔθνους, ὥστε, ἄς μὴ αὐταπατώμεθα, καμμία, ὑπὸ ἐπίδρασιν ξένων ἀντιλήψεων, ὑποκειμενικῆ θεωρία θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ διασπάσῃ αὐτούς.

Ἡ ἐκκλησία μας ἀπεριφράστως ἦτο, εἶναι καὶ θὰ εἶναι ἐθνικὴ ἐκκλησία καὶ τοῦτο πρὸς δόξαν τῆς. Ἄν δέ τινες, ἐπιπολαίως κρίνοντες, θεωροῦσι τοῦτο ὡς στοιχεῖον κατηγορίας, ἢ ἐκκλησία μας τὸνναντίον καυχᾶται διὰ τὸν στενὸν μετὰ τοῦ ἔθνους σύνδεσμον, ἐπ' οὗ στηρίζεται ἡ ζωηροτάτη πρὸς αὐτὴν ἀγάπη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅστις συνήνωσεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐθνικὰς καὶ θρησκευτικὰς παραδόσεις. Κατὰ ταῦτα ὁ δισχυρισμὸς τῶν φρονούντων ὅτι ἡ ἐκκλησία μας εἶναι ἐστερημένη ἐθνικοῦ χαρακτῆρος καὶ φρονήματος («anational»)² ἢ καὶ ὅτι ὁ ἐθνικὸς χαρακτῆρ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἶναι παρείσακτον ἀντιχριστιανικὸν στοιχεῖον, εἶναι ὅλως ἀνιστόρητος καὶ ἐσφαλμένος καὶ ἐπ' οὐδεμιᾶς ἱστορικῆς καὶ πραγματικῆς βάσεως στηρίζεται.

Ὁ ἐθνικὸς χαρακτῆρ τῆς ἐκκλησίας μας ἄλλως, ἀφορῶν σχέσεις ἐπιγείους, συνυφασμένας πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, οὐδόλως παραβλάπτει τὸν ὑπερκόσμιον χαρακτῆρα αὐτῆς. Τῶ ὄντι, ἡ ἐκκλησία, ὡς ὑπερκόσμιον, ἀόρατον καὶ πνευματικῆς φύσεως καθίδρυμα, εἶναι ὑπεράνω πάσης ἐπιγείου σχέσεως, συνεπῶς καὶ ὑπεράνω ἐθνικῶν διακρίσεων· ἀλλὰ, κατὰ τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, ἡ ἐκκλησία δὲν εἶναι μόνον ἀόρατον καὶ ὑπερκόσμιον ἀλλὰ καὶ ὄρατὸν καὶ ἐγκόσμιον καθίδρυμα, καὶ ὡς τοιοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀδιαφορήσῃ πρὸς τὰ κυριώτερα καὶ εὐγενέστερα ἀνθρώπινα συναίσθηματα, ὅποια εἶναι ἡ ἀγάπη καὶ ἡ προσήλωσις πρὸς τοὺς ἐπιγείους δεσμοὺς τῆς οικογενείας, τῆς πατρίδος καὶ τοῦ ἔθνους, οὐδὲ δύναται νὰ μὴ λάβῃ θέσιν ἔναντι αὐτῶν. Σκοπὸς τῆς ἐκκλησίας δὲν εἶναι μόνον ἡ φροντίς διὰ τὰ ὑπερκόσμια, ἀλλὰ καὶ ἡ συναφὴς πρὸς ταύτην μέριμνα διὰ τὴν ἐξευγένισιν καὶ ἐξύψωσιν τῶν ἐπιγείων σχέσεων, ἃς δὲν δύναται νὰ ἀγνοῇ. Ἐάν, συγχέοντες τὴν ἔννοιαν ὄρατῆς καὶ ἀοράτου

¹ Πρβλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, Αἱ θυσίαι τοῦ κλήρου ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως μέχρι τοῦ 1821 (Ἡμερολόγιον τῆς Μ. Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1922 σ. 253-264) καὶ Αἱ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους θυσίαι τοῦ κλήρου κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 (αὐτόθι 1923 σ. 185-194).

² Zankow ἔ. ἀ. σ. 33.

ἐκκλησίας, καταστήσωμεν εἰς τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἐθνισμὸς εἶναι τι ἀδιάφορον καὶ ξένον πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, διότι δῆθεν αὕτη μόνον πρὸς τὰ ὑπερκόσμια ἀποβλέπει, θὰ ἔπρεπε, κατ' ἀναλογίαν, ἡ ἐκκλησία νὰ ἐθεώρει ἑαυτὴν ἀδιάφορον καὶ ξένην καὶ πρὸς τοὺς ἐπιγίους οἰκογενειακοὺς δεσμούς. Ἄλλως τὸ ὑγιὲς ἐθνικὸν συναίσθημα, τὸ ἐνυπάρχον ἐν ταῖς αὐτοκεφάλαις ὀρθοδόξοις ἐκκλησίαις, καὶ τὸ ὅποῖον μόνον ἐκτὸς χώρου καὶ τόπου ζῶντες δύνανται νὰ ἀρνηθῶσιν ἢ νὰ κατακρίνωσιν, οὐδόλως δύναται νὰ παραβλάψῃ τὸν κοινὸν σύνδεσμον τῶν ἐκκλησιῶν, οὐδὲ τὴν συνένωσιν πάντων τῶν Χριστιανῶν εἰς μίαν οὐρανόθεν, πνευματικὴν οἰκογένειαν. Ἡ πρὸς τὴν ἐπίγειον πατρίδα ἀγάπη οὐδόλως παρεμποδίζει τὸν πρὸς τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ κοινὸν χριστιανικὸν πόθον· τοῦναντίον διὰ καταλλήλου διαπαιδαγωγήσεως ἢ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπη θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγάγῃ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ, χρησιμεύουσα ὡς προπαίδεια καὶ προβαθμὸς δι' αὐτήν.

Ὅτι βεβαίως ἡ πρὸς τὴν ἐπίγειον πατρίδα ἀγάπη δεόν νὰ διακρίνηται τοῦ τυφλοῦ σωβινισμοῦ¹, καὶ ὅτι αὕτη δεόν νὰ εὐρίσκηται, κατὰ τὸ ἐφικτόν, εἰς ἀρμονίαν πρὸς τὴν καθολικὴν ἀγάπην, ἣν ἐκήρυξεν ὁ Χριστιανισμὸς, εἶναι ἀναντίρρητον. Ἡ ἐκκλησία μας, ἀναγνωρίζουσα τὸ ἐθνικὸν συναίσθημα, δεόν ἀληθῶς νὰ καταβάλλῃ πᾶσαν φροντίδα πρὸς ἐξευγένισιν αὐτοῦ, ἐν πνεύματι χριστιανικῷ, ἐργαζομένη, κατὰ δύναμιν, ὑπὲρ προλήψεως, μετριασμοῦ καὶ ἄρσεως παρεξηγήσεων καὶ προστριβῶν καὶ ὑπὲρ παγιώσεως πραγματικῆς καὶ διαρκοῦς μεταξὺ τῶν ἐθνῶν ἀδελφώσεως καὶ εἰρήνης. Ἄλλ' ἐκκλησία, ἣτις θὰ ἠδιαφέρει διὰ τὰ ζῶντα ἐθνικὰ δίκαια τοῦ λαοῦ, ἐν μέσῳ τοῦ ὁποῖου δρᾷ, ἢ καὶ ἦτις, ἔτι χειρόν, θὰ ἔθετε δίλημμα μεταξὺ ἑαυτῆς καὶ τοῦ ἔθνους, δὲν θὰ ἦτο ἐκκλησία ζῶσα ἐν τῷ ἔθνει καὶ θὰ εἰργάζετο ἐπὶ βλάβῃ οὐ μόνον τῶν ἐθνικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν χριστιανικῶν ἰδεωδῶν. Ναί, δὲν θέλομεν ἄθρησκον ἐθνισμὸν, ἀλλ' οὐδὲ ἄπατριον Χριστιανισμὸν. Ἄλλως, ἐὰν ὁ ἀπόστολος Παῦλος, φροντίζων διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἐγένετο, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος καὶ τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος, ἵνα τοὺς πάντας κερδήσῃ², θὰ ἦτο φρόνιμον ἡ ἐκκλησία, παραγνωρίζουσα ἐν τῶν εὐγενεστέρων ἀνθρωπίνων συναισθημάτων, νὰ μὴ ἠκολούθει τὸ σοφὸν παράδειγμα τοῦ ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν;

Καὶ νῦν, μετὰ τὰ λεχθέντα, ἐξεταστέον ἂν τὸ πρὸς τὰς ἐκκλησίας ψηφισθὲν διάγγελμα τοῦ συνεδρίου τῆς Ὁξφόρδης, κατὰ τὸν παρελθόντα Ἰούλιον, εἶναι σύμφωνον πρὸς τὰς ἀπόψεις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως ἐκκλησίας καὶ ἔθνους.

¹ Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει τοπικὴ σύνοδος τοῦ 1872 δὲν κατεδίκασε τὸν ἐθνισμὸν, ἀλλὰ τὴν κατάχρησιν τούτου, τὸν σωβινισμὸν, ὃν ἀπεκάλεσε φυλετισμὸν, ἐκδηλωθέντα διὰ τῶν, παρὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ θέσμιμα, βουλγαρικῶν ἀξιώσεων.

² Α' Κορινθ. 9, 20-21.

Ἐναντιρρήτως τὸ διάγγελμα τοῦτο εἶναι σύμφωνον πρὸς τὰς ἀπόψεις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, ἐφόσον διακηρύττει ὅτι «ἡ ὑπαρξίς διαφόρων φυλῶν προέρχεται, κατὰ τὴν χριστιανικὴν μας ἀντίληψιν, ἐκ τῆς βουλῆς τοῦ Ὑψίστου, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ πλουτίσῃ τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τῆς ποικιλίας τῶν δωρεῶν του. . . Ἡ θεία κλήσις ἐκάστου ἀνθρώπου εἶναι νὰ ὑπηρετῇ τοὺς ἀδελφούς του ἐν τῷ ἰδίῳ λαῷ· ἀλλ' ἐὰν ἐθνικὸς ἐγωϊσμός ἤθελεν ὀδηγήσει εἰς πίεσιν ξένου λαοῦ ἢ μειονότητος, τοῦτο θὰ ἦτο, ὡς ὁ ἀτομικὸς ἐγωϊσμός, ἀμάρτημα κατ' ἐκείνου, ὅστις ἐδημιούργησε πάντας τοὺς λαοὺς καὶ πάσας τὰς φυλάς»¹.

Δὲν νομίζω ὅμως ὅτι ἡ ἐκκλησία μας δύναται νὰ ἀποδεχθῇ τὸ τμήμα τοῦ διαγγέλματος, τὸ ἀφορῶν τὸν πόλεμον. Κατ' αὐτὸ «ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, ἥτις ἔχει τὰ μέλη της μεταξὺ πάντων τῶν λαῶν, ὀφείλει νὰ καταδικάζῃ τὸν πόλεμον ἄνευ ἐπιφυλάξεων καὶ περιορισμῶν. Ὁ πόλεμος εἶναι πάντοτε συνέπεια καὶ ἔκρηξις τῆς ἀμαρτίας. Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἰσχύει, οἰονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ καθήκον ἐνὸς λαοῦ, ὅστις θὰ ὤφειλε νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ πολέμου καὶ μιᾶς πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν θὰ ἐθεώρει ὡς προσδοσίαν τῶν δικαίων του, καὶ οἰονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ καθήκον τοῦ καθ' ἕκαστον Χριστιανοῦ πολίτου, οὔτινος ἢ χώρα ἤθελε περιπλακῆ εἰς πόλεμον. Ἡ καταδίκη τοῦ πολέμου ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη. . . . Ὅταν ἐκραγῇ πόλεμος, ὀφείλει ἡ ἐκκλησία τότε μάλιστα νὰ εἶναι ἐκκλησία παραμένουσα ἠνωμένη ὡς τὸ ἐν σῶμα τοῦ Κυρίου, ἀδιαφόρως τοῦ ὅτι οἱ λαοί, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ζῆ, πολεμοῦσι πρὸς ἀλλήλους»².

Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ διαγγέλματος ἐναντιρρήτως ἡ ἐκκλησία μας δὲν δύναται νὰ ἀποδεχθῇ· διότι θὰ ἀντέκειτο εἰς τὰς παραδόσεις της νὰ κηρύξῃ «ἄνευ ἐπιφυλάξεων καὶ περιορισμῶν πάντα πόλεμον ὡς συνέπειαν καὶ ἔκρηξιν τῆς ἀμαρτίας», ἡ ἐκκλησία μας, ἥτις διεκήρυξε, δι' ἔργων καὶ λόγων, τὴν ἰερότητα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ τῶν ἐπακολουθησάντων ἱερῶν ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ πατρίδος ἀγώνων, τῶν ὁποίων ἐνεργῶς συμμετέσχε. Βεβαίως ἡ ἐκκλησία πρέπει πᾶσαν νὰ κατὰβάλλῃ προσπάθειαν ὑπὲρ τῆς ἐδραιώσεως τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀποσοβήσεως τοῦ πολέμου· ἀλλ' ἅπαξ τούτου ἐκραγόντος, ἡ ἐκκλησία, ἐχομένη βεβαίως τοῦ ὑπερκοσμοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος, ἀλλὰ καὶ μὴ λησμονοῦσα τὴν ἐγκόσμιον αὐτῆς ἀποστολήν, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ ἀδιάφορος διὰ τὰς τύχας τοῦ μαχομένου ἔθνους καὶ ὡς ἀπλοῦς θεατῆς νὰ παρακολουθῇ πόλεμον αὐτοῦ ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν. Τοιαύτη συμπεριφορὰ ἐκκλησίας θὰ ἀπεξένου ταύτην τῶν πρὸς αὐτὴν συμπαθειῶν κράτους καὶ λαοῦ καὶ θὰ ἐπέφερον ἀπο-

¹ Ἴδε Ἐκθεσιν περὶ τῶν ἀποφάσεων τοῦ ἐν Ὁξφόρδῃ παγκοσμίου ἐκκλησιαστικοῦ συνεδρίου, κατ' Ἰούλιον 1937, ἐν γερμανικῇ μεταφράσει, ὑπὸ τὸν τίτλον «Kirche und Welt in ökumenischer Sicht. Bericht der Weltkirchenkonferenz von Oxford über Kirche, Volk und Staat», Frauenfeld und Leipzig 1938, σ. 261 (Botschaft an die christlichen Kirchen).

² Αὐτόθι σ. 262.

τελέσματα λίαν δυσάρεστα. Ἄλλως εἶναι περίεργον πῶς, ἐνῶ ἐν τῷ ψηφίσματι τούτῳ ἀναγνωρίζεται τὸ καθήκον τοῦ Χριστιανοῦ πολίτου, οὕτινος ἡ χώρα περιεπλάκη εἰς πόλεμον, νὰ μετάρχη αὐτοῦ, καὶ ἀναγνωρίζεται ὅτι ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ ὑπὸ ἐνὸς λαοῦ ἀποφυγὴ τοῦ πολέμου θὰ ἐθεωρεῖτο δικαίως ὡς προδοσία, ἀφ' ἑτέρου διδάσκειται ὅτι ἡ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πιστῶν ἀπαρτιζομένη ἐκκλησία, ὡς ὅλον, δέον νὰ θεωρῇ τὸν δίκαιον καὶ ἐπιβεβλημένον τοῦτον πόλεμον ὡς ἄνευ ἐπιφυλάξεων καὶ περιορισμῶν καταδικαστέον καὶ ὡς συνέπειαν καὶ ἔκρηξιν τῆς ἀμαρτίας. Δὲν ἀποτελεῖ τοῦτο ἠθικὴν ἀνακολουθίαν;

Εὐτυχῶς καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ ἐκκλησία μας ἔχει τοὺς φωτεινοὺς αὐτῆς καθοδηγούσους, τοὺς μεγάλους τῆς ἐκκλησίας πατέρας, οἵτινες αὐθεντικώτερον παντὸς ἄλλου διερμηνεύουσι τὴν γνησίαν αὐτῆς διδασκαλίαν. Τοιοῦτοτρόπως ὁ μέγας Ἀθανάσιος λέγει ὅτι δὲν δύνανται νὰ τίθενται τόσον ἀπόλυτοι κανόνες, καθόσον «τὸ αὐτὸ κατὰ τι μὲν καὶ κατὰ καιρὸν οὐκ ἔξοστι, κατὰ τι δὲ καὶ εὐκαιρῶς ἀφίσταται καὶ συγκεχώρηται»¹. Ὁ δὲ μέγας Χριστιανὸς Ἰσιδώρος ὁ Πηλουσιώτης († περὶ τὸ 440), ὅστις ἐξάγει τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης καὶ τὰ κακὰ τοῦ πολέμου, ἐν τούτοις σοφώτατα λέγει ὅτι ὑπάρχει «πόλεμος εὐαγῆς καὶ εἰρήνη πάσης ἀσπόνδου μάχης ἀργαλεωτέρα. . . . Μὴ πανταχοῦ τὴν εἰρήνην νόμιζε εἶναι καλόν· ἔστι γὰρ πολλάκις παντὸς πολέμου χαλεπωτέρα». Ἀνομολογεῖ δὲ ὅτι ὁ πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους πόλεμος εἶναι νόμιμος καὶ ἀναγκαῖος, ἐφόσον πρόκειται περὶ πολέμου ἀμύνης, καὶ ὅτι ὁ ὑπὲρ τῆς πατρίδος θάνατος, ὡς θάνατος «ὑπὲρ τῶν τῆς φύσεως δικαίων», εἶναι ἀξιέπαινος καὶ στηλῶν καὶ ἀναρρήσεων ἄξιος². Τοιούτους πολέμους θὰ ᾔτο δυνατόν νὰ χαρακτηρίσῃ ἡ ἐκκλησία ὡς καταδικαστέους;

Πάντως ἄς μὴ ζητῶμεν, ἐκ θεωρητικῶν ὁρμώμενοι ἀπόψεων καὶ ὑπὸ ἐπίδρασιν σχέσεων ἀλλαχοῦ δημιουργηθεισῶν, νὰ γεννήσωμεν ζητήματα, ἅτινα εὐτυχῶς ἐν τῇ

¹ Μ. Ἀθανασίου πρὸς Ἀμοῦν (Migne 'E. II. 26, 1173).

² Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου ἐπιστολαὶ 3, 116. 3, 407. 4, 180. 5, 386 (Migne 'E. II. τ. 78). Πρβλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, Ἰσιδώρος ὁ Πηλουσιώτης, Ἀθήναι 1922 σ. 105 κ. ἐ. Χαρακτηριστικὸς εἶναι καὶ ὁ ἱγ' κανὼν τοῦ Μ. Βασιλείου: «Τοὺς ἐν πολέμοις φόνους οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τοῖς φόνοις οὐκ ἐλογίσαντο, ἐμοὶ δοκεῖ, συγγνώμην δίδόντες τοῖς ὑπὲρ σωφροσύνης καὶ εὐσεβείας ἀμυνομένοις. Τάχα δὲ καλῶς ἔχει συμβουλεύειν, ὡς τὰς χεῖρας μὴ καθαροῦς, τριῶν ἐτῶν τῆς κοινωνίας μόνης ἀπέχσθαι». Ἐρμηνεύων τὸν κανόνα τοῦτον ὁ ἐρμηνευτὴς τῶν κανόνων Ζωναρᾶς λέγει: «Οὐ κατ' ἐπιταγὴν φησιν ὁ ἅγιος, ἀλλὰ κατὰ συμβουλήν. Πλὴν φορτικὴ ἡ τοιαύτη δοκεῖ συμβουλή· συμβαίη γὰρ ἂν ἐκ ταύτης, μηδέποτε τοὺς στρατιώτας μεταλαβεῖν τῶν θείων δώρων, καὶ μάλιστα τοὺς θάρσος ἐνδεικνυμένους καὶ ἀριστεῖς· οὐ γὰρ ἂν ποτε σχοῖεν ἄδειαν ἐπὶ τριετίαν ἡρεμῆσαι. . . . Διατὶ δὲ τὰς χεῖρας οὐ καθαροὶ κριθεῖεν οἱ ὑπὲρ τοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν ἀδελφῶν ἀγωνιζόμενοι, ἵνα μὴ ληφθεῖεν τοῖς πολεμοῖς ἢ ἵνα αἰχμαλωτισθέντας ἐλευθερώσωσιν; Εἰ γὰρ φονεύειν τοὺς βαρβάρους εὐλαβηθήσονται, ὡς τὰς χεῖρας ἐντεῦθεν μαιίνοντες,

ἐκκλησία ἡμῶν οὐδέποτε μέχρις ὥρας προέκυψαν ἐν τῇ πραγματικότητι. Εὐτυχῶς τὸ ἔθνος μας εἶναι καὶ θὰ εἶναι ἔθνος χριστιανικὸν καὶ ἡ ἐκκλησία μας ἐκκλησία ἐθνική!

ZUSAMMENFASSUNG

Professor Balanos weist in seinem Bericht, auf Grund der Quellen nach, dass die Meinung unbegründet und irrtümlich ist, die griechisch-katholische Kirche dürfe nicht national sein oder der nationale Charakter der Kirche verstosse gegen die Lehre des Heilandes und des Urchristentums, was ihrem transzendenten Charakter zum Schaden gereiche. Indem er sodann die Beschlüsse des kirchlichen Weltkongresses in Oxford vom Juli des vorigen Jahres betreffs des Verhältnisses von Kirche und Nation prüft, sagt Balanos dass die griechische Kirche die Erkenntnis des Kongresses gutheisst, dass die Scheidung in Nationen auf dem göttlichen Ratschluss beruht, der die Menschen durch die Mannigfaltigkeit der Gaben bereichern will; jedoch kann sie sich nicht der Meinung des Kongresses über den Krieg anschliessen, wonach «der Krieg ohne Vorbehalt und Einschränkung jeweils als Folge und Ausfluss der Sünde verurteilt wird». Unsere Kirche, die sich an dem Kampf unseres Volkes für Glaube und Vaterland wirksam beteiligt hat, kann dieses Urteil unmöglich bejahen. Obwohl sie mit allem Eifer auf die Erhaltung des Friedens und die Vermeidung des Krieges bedacht sein muss, muss sie sich auch in diesem Punkte zu der richtigen Meinung ihrer grossen Väter bekennen, die in voller Erkenntnis der Furchtbarkeit des Krieges, lehrten dass der unvermeidliche Verteidigungskrieg «für die Rechte der Natur» berechtigt und ethisch verpflichtend sei und folglich nicht verurteilt werden könne. Schliesslich betont Balanos, dass eine Kirche, die das nationale Empfinden nicht achtet oder gar bekämpft und die Geschicke der Nation nicht teilt, keine lebendige Kirche im Volke sein kann.

οὐχίεται ξύμπαντα καὶ κρατήσουσιν οἱ βάρβαροι πάντων· ἂ καὶ οἱ πάλοι πατέρες λογισάμενοι, οὐ τοῖς φονεῦσι συγκατέλεξαν τοὺς ἐν πολέμοις φονεύοντας, συγγνωμήσαντες αὐτοῖς, ὡς οὗτος ἔφησεν ὁ ἅγιος, ὡς ὑπὲρ σωφροσύνης καὶ εὐσεβείας ἀμυνομένοις· εἰ γὰρ οἱ βάρβαροι κυριεύσουσιν, οὔτε εὐσέβεια ἔσται οὔτε σωφροσύνη». Καὶ ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Βαλσαμών, κατὰ τὸν ἱβ' αἰῶνα, ἐρμηνεύων τὸν κανόνα λέγει: «οὗτος δὲ ὁ κανὼν οὐκ ἐνεργεῖ, διὰ τὸ συμπύπτειν, εἰ τοῦτο δοθῆ, μηδέποτε τοὺς στρατιώτας μεταλαμβάνει τῶν θείων ἀγιασμάτων, πολέμοις ἄλλεπαλλήλοις ἐνασχολουμένους καὶ ἀναιροῦντας τοὺς πολέμιους· ὅπερ ἔστιν ἀφόρητον». Ἴδε Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τόμ. Δ', Ἀθήναι 1854, σ. 131 κ. ἑ. Σημειωτέον ὅτι καὶ ἐπὶ ἀκουσίῳ φόνῳ ὠρίζετο πενταετὲς ἐπιτίμιον (συνόδου Ἀγκύρας κανὼν ΚΓ').